

SAMMANFATTNING:

När textilfabriken Rana Plaza i Bangladesh kollapsade i april 2013 blev den med 1129 dödsoffer textilindustrins dödligaste olycka någonsin. Sedan dess har omvärldens blickar riktats mot Bangladesh med nytt intresse.

Den här rapporten visar att textilindu-

strin inte bara har fört med sig fabriksolyckor och dåliga arbetsvillkor: den är motor i landets ekonomiska utveckling och har bidragit till att lyfta miljoner människor ur extrem fattigdom. De nya industrierna erbjuder också en unik möjlighet till kvinnlig frigörelse.

Europeiska företag spelar en nyckelroll, både genom att vara verksamma i landet och genom att arbeta för ökade rättigheter för textilarbetarna. Att handla kläder producerade i Bangladesh är det bästa sättet att bidra till landets fortsatta utveckling.

Made in Bangladesh

Textilindustrin som fattigdomsutrotare

AV: HENRIK SUNDBOM

24 april 2013, Dhaka, Bangladesh. Trots att allvarliga brister upptäckts i affärskomplexet Rana Plaza, uppmanas arbetarna i husets klädfabriker att gå till jobbet som vanligt. Sömmerskorna är oroliga. Dagen innan har de sett och hört talas om sprickor i väggarna.

Under morgonrusningen, när tillströmningen av arbetare är som störst, rasar fabriken samman. Med 2 500 skadade och 1 129 dödsoffer blir Rana Plaza den allvarligaste katastrofen i textilindustrins historia.

Fabrikens kollaps väcker stor oro bland konsumenter i Europa och USA. Under våren och sommaren talas det mycket om industrialiseringens brutalitet och omänsklighet. Många frågar sig om det är etiskt försvarbart att handla billiga kläder. ”En lycka via konsumtion som bygger på att ett antal mycket fattiga människor på andra

sidan jorden lever odrägliga liv för att vår uppfattning om en rimlig tonårsgarderob ska vara möjlig”, skriver till exempel Aftonbladets chefredaktör Jan Helin i en söndagskrönika (19/5). I ETC (26/5) undrar Anna Jalakas om H&M:s vd är ond eller bara inte inser konsekvenserna av sitt agerande. (Företaget hade för övrigt ingenting att göra med Rana Plaza.)

De billiga klädernas etik vinner ny aktualitet när flera stora modeföretag meddelar att de ser sig om efter nya möjligheter i Afrika. Ska Afrikas fattiga utsättas för samma exploatering som Bangladeshs?

De billiga klädernas etik vinner ny aktualitet när flera stora modeföretag meddelar att de ser sig om efter nya möjligheter i Afrika. Ska Afrikas fattiga utsättas för samma exploatering som Bangladeshs?

Den här rapporten visar att skräckbilderna som kablades ut över världen efter olyckan i Bangladesh bara är en del av sanningen. För Bangladeshs fattiga har textilindustrin inneburit en unik möjlighet att förbättra sin livssituation. I takt med att tillverkningen växer stiger BNP per capita, fattigdomen minskar och levnadsstandarden ökar. När Bangladesh blev självständigt för drygt tre decennier sedan trodde ingen att någonting liknande skulle vara möjligt – landet sågs som ett hopplöst fall. Rapporten berättar också om hur industrialiseringen innebär en möjlighet till frigörelse

från patriarkala strukturer för miljoner unga kvinnor och hur multinationella, utskälda företag i själva verket är de som driver på för ökad säkerhet och höjda minimilöner.

Textilindustrin i Bangladesh tjänar som ett exempel på varför det är så viktigt att även fattiga länder industrialiseras och får tillgång till internationella marknader. Historien visar att detta steg, när en stor del av arbetsstyrkan förflyttas från jordbruk till tillverkning och service, är avgörande för att ett land ska lyfta sig ur fattigdom. Det var genom textilindustrin den industriella revolutionen inleddes i Storbritannien, och det är textilindustrin som i närtid fått länder som Sydkorea, Taiwan och Singapore att komma på fötter. Industrialiseringens tidiga fas är inte smärtfri, men alternativet är en cementering av lågproduktivt jordbruk och extrem fattigdom.

Industrialiseringens tidiga fas är inte smärtfri, men alternativet är en cementering av lågproduktivt jordbruk och extrem fattigdom

Delar av kritiken mot textilindustrin är befogad, inte minst den som handlar om arbetsmiljö och säkerhet. Efter Rana Plaza-katastrofen har företag och fackföreningar tagit ett gemensamt ansvar och arbetar seriöst

för förbättringar, men mycket återstår fortfarande att göra. Andra delar av kritiken bygger på djupa missförstånd och mynnar ut i dogmatiska förslag som riskerar att göra mer skada än nytta. Rapporten tar upp några sådana missförstånd, bland annat gällande låga löner och barnarbete, och föreslår ett mer pragmatiskt och skademinimerande förhållningssätt. Avslutningsvis följer ett par råd om hur man kan agera som konsument.

En historisk återblick

”Nature, not man, is in charge of the situation in Bangladesh.”

Just Faaland och JR Parkinson, 1975

Det är ingen överdrift att säga att Bangladesh historiskt sett varit ett mycket otursdrabbat land. Till att börja med är landets geografiska förutsättningar ytterligt ogynnsamma – läget vid floderna Ganges och Brahmaputras gemensamma delta och precis invid Himalayas fot för med sig återkommande naturkatastrofer som försvarar ett effektivt jordbruk och föder epidemier. Kraftiga monsunregn, översvämningar och orkaner plågar landet med täta mellanrum. Det låglänta floddeltat är också mycket känsligt för vattenhöjningar. Men även den urbana infrastrukturen skadas av de okontrollerbara vattenmassorna. Vägar och bebyggelse spolats bort och resurser, som på andra platser hade kunnat gå till att utveckla en fungeran-

de infrastruktur, måste läggas på att reparera skador och upprätthålla ett absolut minimum av basstrukturer.¹

Som om detta inte vore nog har Bangladesh en lång tid av politiskt ogynnsamma omständigheter bakom sig. Under brittiskt styre var Bangladesh en del av brittiska Indien och tampades med samma problem som många andra kolonier. För grannlandet Indien förde kolonialtiden med sig vissa fördelar: den brittiska minoritet som skulle styra kolonin kunde omöjligt klara uppgiften på egen hand och blev tvungen att bygga upp ett stort och välutbildat maskineri runt omkring sig. Det skedde en massiv kunskapsöverföring från Storbritannien till Indien under den på många sätt tragiska koloniala epoken.

Bangladesh följer inte samma mönster. Landet stod visserligen under brittiskt styre, men framför allt lydde det under Calcutta och Delhi. Det var där alla beslut fattades, och det var där all kunskapsmässig *spill over* ägde rum. Bangladeshs huvudstad Dhaka hamnade däremot i skuggan av Bengalens andra stora stad, Calcutta, och fick ta del av den brittiska kompetensen i betydligt mindre utsträckning.²

När brittiska Indien så delades och gavs självständighet 1947, blev Bangladesh den östra halvan av den muslimska staten Pakistan. Gränsdragningen utgick från befolkningens

1 Carlson 2001

2 Library of Congress Country Studies 1988

religiösa tillhörighet. Att administrera en stat bestående av två separata landområden, skilda från varandra av 300 mil med ingenting annat gemensamt än majoritetens religion, var möjligtvis en bra idé på pappret. I verkligheten fungerade det aldrig och befolkningen i Östpakistan, som landet hette då, upplevde från första dagen att det indisk/brittiska förtrycket byttes mot ett västpakistanskt. Majoriteten av maktavarna härstammade från Väst och affärsmässigt upprättades ett närmast kolonialt förhållande mellan de två landsändarna. Frukterna av den förhållandevis småskaliga produktion som skedde i Östpakistan uppfattades hamna i västpakistanska händer.³

När Bangladesh till sist vann sin självständighet från Pakistan 1971, var det ett underutvecklat och politiskt och ekonomiskt yrvaket land som försökte hitta balansen på vingliga ben. Delningen föregicks av ett blodigt inbördeskrig, och det nya landet var i hög utsträckning ett land i ruiner. Hundratals vägar och järnvägsbroar hade förstörts under kriget, inflationen skenade till närmare 400 procent och befolkningen led fortfarande av sviterna efter den cyklon som 1970 dödade 250 000 människor⁴. Tre fjärdedelar av befolkningen levde i fattigdom, befolkningstillväxten var högst i världen

Tre fjärdedelar av befolkningen levde i fattigdom, befolkningstillväxten var högst i världen och ekonomin saknade ryggrad. I detta kaos skulle en ny stat byggas

och ekonomin saknade ryggrad. I detta kaos skulle en ny stat byggas.⁵

En stor del av utmaningen bestod i att hitta ett sätt för människan att tämja naturen och skapa stabila inkomster trots de geografiska förhållandena. Bangladesh är i hög grad ett jordbruksland och det var också inom denna sektor de första försöken att bygga upp en exportindustri gjordes. I huvudsak te och jute blev föremål för större satsningar, men utvecklingen gick trögt. Återkommande översvämningar gjorde produktionen opålitlig och kvaliteten undermålig. En minskad global efterfrågan på jute gjorde inte saken bättre.⁶

Omvärlden hade svårt att se någon annan väg framåt än ett massivt biståndsberoende. Henry Kissinger siade 1971 att Bangladesh skulle förbli ett internationellt "basket case", en term som under första världskriget syftade på lemlästade soldater som var tvungna att bäras runt i korgar. Korgen i Kissingers allegori var bistånd. Föga anade han att detta hopplösa fall inom 30 år skulle ha en stabil tillväxt på

omkring 6 procent om året, driven av en inhemsk industri.

Textilindustrins intåg

Vändpunkten för Bangladeshs ekonomi kom tämligen snabbt. 1979 etablerade sig den sydkoreanska textilproducenten Daewoo i Bangladesh i samarbete med det inhemska företaget Desh Garment. Etableringen skulle visa sig förändra förutsättningarna för landets fortsatta utveckling.

Drivkraften för Daewoo att ta steget in på så jungfrulig mark bestod i en ekonomiskt gynnsam kombination av låga löner och avsaknad av exportrestriktioner. Eftersom Bangladeshs export var snudd på obefintlig, omfattades inte landet av överenskommelsen Multi-Fiber Arrangement (MFA) som då reglerade importkvoterna i den globala textilhandeln.

Desh/Daewoo skickade omgående 130 högutbildade, engelskspråkiga anställda från Bangladesh till Sydkorea för att lära sig alla steg i produktionskedjan, från effektiv och högkvalitativ sömnad till ledarskap och internationell marknadsföring. Efter bara några år hade så gott som samtliga av dessa lämnat Desh/Daewoo och startat egna företag inom textilindustrin. De som hade råd startade egna fabriker. Andra slog sig in på den mindre kapitalkrävande banan som agenter mellan bangladeshiska tillverkare och internationella uppköpare. Den sydkoreanska

3 Islam, Maroof och Islam 2013

4 Library of Congress Country Studies

5 Sen och Hulme 2005

6 Rahman 2004

7 Nasir 2010

Om Världsbankens och McKinseys prognoser stämmer skulle det innebära att Bangladesh kommer att klassas som ett medelinkomstland år 2021

etableringen skapade förutsättningar för en boom av inhemska företag.

Fler företag från Sydkorea och andra nyligen industrialiserade länder i framför allt Ostasien följde i Daewoos fotspår. I slutet av 1980- och början på 1990-talet övergick industrin successivt från att domineras av utlandsägda fabriker, till inhemska tillverkare som sålde sina varor på en internationell marknad via utländska uppköpare. I takt med detta skiftade textilproducenternas fokus också från Ostasien till Europa och Nordamerika.

Bangladeshs regering såg snart potentialen i textilindustrin. Fabriker använde sig av importerade tyger, vilket gjorde tillverkningen oberoende av det opålitliga jordbruket. För första gången fick landet en pålitlig exportnäring med potential att skapa ett konstant inflöde till såväl statens som invånarnas plånböcker. Genom att ta bort tullar på maskiner till fabriker hjälpte politikerna industrin att komma på fötter. Den snabba starten för Bangladeshs textilbaserade tillväxt berodde på en kombination av investerings- och etableringsvilja från internationella företag och en rad

kloka reformer från Bangladeshs annars ganska oberäkneliga regering.⁸

Jobbskapande av historiska dimensioner

1979 fanns 22 exportinriktade textilfabriker i Bangladesh. 1991 hade antalet ökat till 1 163 fabriker. Dessa sysselsatte 580 000 personer och exporterade varor för 1,18 miljarder dollar, motsvarande 59 procent av landets totala export.⁹ I dag finns fler än 5 000 fabriker med över 3,5 miljoner anställda. Värdet på de exporterade varorna uppgår årligen till cirka 15 miljarder dollar, över 75 procent av landets totala exportvärde.¹⁰ Runt 80 procent av de anställda i textilindustrin är kvinnor.

Trots denna explosionsartade utveckling sysselsätter textilindustrin en liten, urban minoritet av Bangladeshs 163 miljoner invånare.¹¹ Den största delen av befolkningen arbetar fortfarande inom jordbruket.

Konsultfirman McKinsey har utrett tillväxtpotentialen för textilindustrin och kommit fram till att med rätt åtgärder och en fortsatt tursam utveckling på världsmarknaden skulle denna industri kunna sysselsätta ytterligare 15 miljoner personer inom 20 år.¹²

Från att ha legat konstant kring cirka 250 dollar per person sedan

1960-talet, började Bangladeshs BNP per capita att stiga markant mot slutet av 1980-talet, i samband med att textilindustrins betydelse ökade. 2012 var denna siffra 747 dollar per person. De senaste tio åren har Bangladeshs tillväxt legat stabilt mellan 5 och 7 procent och Världsbanken menar att landet har potential att fortsätta utvecklas ekonomiskt. Dess bedömning är att tillväxten kan ligga på 8 procent om året de kommande tio åren och att en miljon nya jobb kan skapas årligen. En fortsatt snabb tillväxt inom textilindustrin är en förutsättning för att den prognosen ska stämma.¹³

Om Världsbankens och McKinseys prognoser stämmer skulle det innebära att Bangladesh kommer att klassas som ett medelinkomstland år 2021.

Textilindustrin har alltså stor potential att sysselsätta en större del av Bangladeshs befolkning och genom större exportintäkter bidra ytterligare

Men löneläget i Bangladesh är fortfarande bland de lägsta i världen, fattigdomen utbredd och villkoren i många fabriker undermåliga. Det finns goda skäl att fråga sig om intäkterna från textilindustrin verkligen kommer textilarbetarna till godo

8 Rashid 2006

9 Mottaleb och Sonobe 2011

10 McKinsey 2011

11 CIA World Fact Book

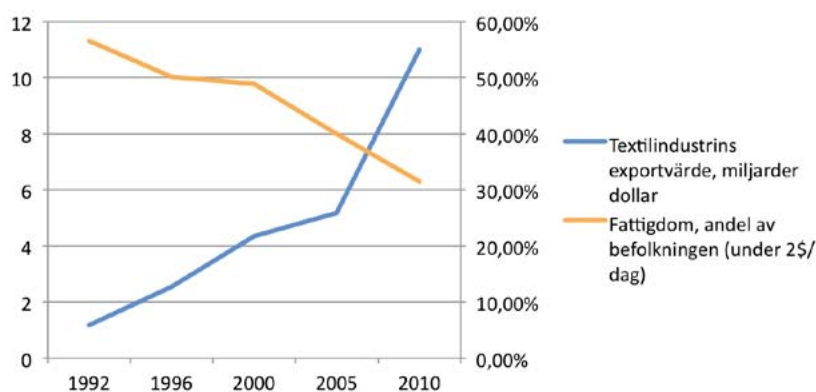
12 McKinsey 2011

13 Världsbanken 2013

till landets ekonomi. Men löneläget i Bangladesh är fortfarande bland de lägsta i världen, fattigdomen utbredd och villkoren i många fabriker under-

måliga. Det finns goda skäl att fråga sig om intäkterna från textilindustrin verkligen kommer textilarbetarna till godo.

Textilindustrin som fattigdomsutrotare

Källor: Världsbanken, Bangladesh Export Promotion Bureau

På individnivå råder knappast någon tvekan om att det effektivaste sättet att lyfta sig ur extrem fattigdom är att få ett jobb som inbringar en stabil inkomst. I ett extremt utsatt och fattigt land som Bangladesh kommer den första lönen i det lägsta socioekonomiska segmentet alltid att vara mycket låg, men för den enskilde utgör den ändå en avsevärd förbättring. Även på nationell nivå innebär en förskjutning av arbetskraften från jordbruk till industri ett lyft. Historien visar att andelen av befolkningen i ett land som sysselsätts inom jordbruket måste sjunka för att per capita-inkomsten ska kunna stiga.¹⁴ Urbanisering och

industrialisering är en förutsättning för storskalig fattigdomsutrotning.

Mellan 2000 och 2010 minskade den extrema fattigdomen i Bangladesh med i snitt 1,75 procent per år, eller totalt 15 miljoner människor. Globalt minskade den extrema fattigdomen under samma period med 0,9 procent varje år. Den enskilt största orsaken till detta var höjda löner inom industrin. Men även förskjutning av arbetskraft från jordbruk till tillverkning och service, att människor gav upp osäkra egenanställningar i den oorganiserade sektorn och en ökad utbildningsnivå bidrog till dessa framgångar.¹⁵

Mellan 2000 och 2010 rapporterade alla sociala grupper i Bangladesh att deras materiella levnadsstandard ökade. Människor förbättrade sina hem med bättre byggmaterial och fick i större utsträckning tillgång till elektricitet och sanitet

Mellan 2000 och 2010 rapporterade alla sociala grupper i Bangladesh att deras materiella levnadsstandard ökade. Människor förbättrade sina hem med bättre byggmaterial och fick i större utsträckning tillgång till elektricitet och sanitet. Fler köpte mobiltelefoner, tv-apparater och motorfordon. En tv innebär i det här sammanhanget inte bara avkoppling och lyx. Studier visar att tv:n är en viktig informationskälla för framför allt kvinnor som lär sig om sina rättigheter och om världen bortom sina egna erfarenheter. Fler och fler kostade också på sina barn en ordentlig skolgång.¹⁶

Sedan mitten av 1980-talet har lönerna i Bangladesh nästan fördubblats efter att ha varit mer eller mindre oförändrade sedan självständigheten 1971.¹⁷ För textilarbetare har lönen tredubblats de senaste 17 åren.¹⁸ Löneökningarna har i princip ätit upp av inflationen, och trots höjda minimi-

14 Världsbanken 2013

15 Världsbanken 2013

16 Kabeer 2011

17 Mottaleb och Sonobe 2011

18 Swedwatch 2012

löner har reallöneutvecklingen pekats svagt nedåt under lång tid.

Det finns dock tecken på att utvecklingen är på väg att vända. Enligt en rapport från International Food Policy Research Institute från mars i år¹⁹, har reallöneutvecklingen varit positiv sedan 2009. Forskarlaget bakom rapporten argumenterar för att Bangladesh då nådde "Lewis' Tipping Point", en vändpunkt som uppstår när utbudet av arbetskraft från landsbygden sinar och industrilönerna stiger kraftigt. Har de rätt kan vi se fram emot stigande reallöner i Bangladesh under en lång tid framöver.

Ökad levnadsstandard

Det är inte bara faktorer som är direkt knutna till ekonomi och konsumtion som förbättras i rask takt. Bangladesh har uppnått tre och är på god väg att nå ytterligare elva av 28 delmål av Millenniemålen, de utvecklingsmål för 2015 som FN antog 2000. Detta med två år kvar till deadline.

Sedan 1991 har fattigdomen nästan halverats, antalet barn som går i skola ökat från 60 till 95 procent och barnadödligheten minskat med nästan 70 procent, för att nämna några exempel. Mycket återstår för Bangladeshs utveckling, och att man precis passerat gränsen för hur stor del av befolkningen som befinner sig i extrem fattigdom betyder ingalunda att majoriteten har

Att man precis har passerat gränsen för hur stor del av befolkningen som befinner sig i extrem fattigdom betyder ingalunda att majoriteten har det bra. Men det betyder att fler har det bättre

det bra. Men det betyder att fler har det bättre.

Ett annat sammantaget mått för att jämföra välbefinnande är Human Development Index (HDI). HDI är framtaget av FN och tar bland annat hänsyn till förväntad livslängd, utbildningsnivå och inkomst. Från 1980, ett år som kan sägas markera textilboomens startpunkt, till 2012 ökade Bangladeshs HDI med 65 procent. HDI är fortfarande lågt, men det är en förbättring som inte ska underskattas. Faktum är att den sociala utvecklingen gått fortare än den ekonomiska. För 30 år sedan sackade Bangladesh efter länder med liknande BNP per capita. I dag presterar landet bättre än förväntat inom i princip alla sociala områden jämfört med andra länder med samma BNP per capita.²⁰

Bangladeshs tillväxt är med andra ord inkluderande i högre grad än de flesta jämförbara länders.

Några av de sociala framstegen kan härledas till lyckade biståndsprojekt, till exempel att andelen malariasmittade minskat, minskad spädbarnsdöd-

lighet och minskat barnafödande. För att inte tala om den nödhjälpen landet fått efter sina många naturkatastrofer. Men biståndets omfattning är i det här sammanhanget liten. På senare tid har det uppgått till cirka 1,5 miljarder dollar per år – nog för att placera landet bland Asiens största mottagare av bistånd, men ändå inte mer än en tiondel av textilindustrins årliga exportvärde²¹ eller en tiondel av den summa som årligen frivilligt skickas till Bangladesh från medborgare som utvandrat.²²

Med kvinnorna i centrum

"I could get a household work as a cleaner. But I get more money from garments. And in a household, if I break some plates the owner can beat me and anytime say 'get out of my house'. But in garments we have rights. We have power."

Kvinnlig textilarbetare, lön 80 dollar i månaden, intervjuad i CBC 18 juni 2013

Så fort en katastrof sker inom den bangladeshiska textilindustrin är det kvinnor som drabbas hårdast. Det är kvinnor som är i majoritet på fabriksgolvet och det är kvinnor som utgör de minst kvalificerade leden i produktionskedjan. Den snabba urbaniseringen har skapat nya miljöer där

19 Zhang et al. 2013

20 Världsbanken 2013

21 OECD 2013

22 BASUG 2013

kvinnorna är extremt utsatta, såväl i som utanför fabrikena.

Men med olycksbilden klar för sig måste man också konstatera att kvinnorna i stor utsträckning gynnats av den samhällsutveckling som skett i textilindustrins kölvatten.

Sedan 1990-talet har det skett stora framsteg i Bangladesh på jämställdhetsområdet, även om situationen fortfarande är mycket dålig. De förändringar som kommit till stånd har gjort så under en tid av extrem fattigdom, politisk instabilitet och utebliven utveckling inom de flesta sektorer. De största framstegen för Bangladeshs kvinnor kan spåras till den relativa massanställning som skett i textilindustrin.

Historiskt sett har det varit mycket ovanligt att kvinnor arbetat utanför hemmen och på de flesta håll i landet är det fortfarande så det ser ut. Genom att få en anställning – till och med om anställningen är lågt betald och med dåliga villkor – får kvinnorna en större självständighet och en större möjlighet att påverka sina familjers ekonomi och beslut. Kvinnor som arbetar utanför hemmet känner sig mer optimistiska inför framtiden och upplever att de har kontroll över sina liv. De har större kännedom om sina juridiska och medborgerliga rättigheter och deltar i större utsträckning i demokratiska processer.²³

En tydlig effekt av att kvinnor står för en större del av hushållsinkomsten är att utgifterna prioriteras annorlunda. Kvinnor tenderar att lägga en större del av pengarna på barnens utbildning, vård och mat. Kvinnliga textilarbetare i Bangladesh skickar också en ansevärd del av sina löner till sina familjer på landsbygden.²⁴ I Bangladesh kan man se att antalet flickor som går i skolan ökat i takt med att antalet kvinnor i anställning ökat. Kvaliteten på utbildningen är fortfarande låg, men i dag går lika många flickor som pojkar i skola. Att flickorna går i skolan har också en annan positiv effekt – allt färre kvinnor börjar arbeta i industrin i riktigt unga år. När föräldrar märker att flickor som gått i skolan får bättre jobb är de också mer angelägna att utbilda sina döttrar.²⁵

Det finns ingen entydig förklaring till varför så många unga kvinnor lämnar sina byar för att söka sig till städernas textilfabriker. Den vanligaste drivkraften är en vilja att bidra till familjeförsörjningen. Andra ser en anställning som en investering för framtiden genom att till exempel kunna ge sina barn en bättre utbildning än vad de själva fått eller själva kunna göra en karriär. Att befria familjen från bördan att spara ihop till hemgift är en annan anledning som är nära besläktad med många önskan att frigöra sig från

traditionella normer.²⁶ En fabriksanställning är snarare ett uttryck för en kvinnlig frigörelse än för ett patriarkalt tvång.

Traditionellt sett är manliga beskyddare livsavgörande för kvinnor i Bang-

De senaste decenniernas långsamma kvinnofrigörelse visar att det finns utrymme för kvinnor att förhandla om sin frihet. Och deras viktigaste förhandlingsmedel har visat sig vara ett lönekuvert från en textilfabrik

ladesh: när en flicka växer upp skyddas hon av sin pappa och sina bröder och när hon gifter sig får hon ytterligare beskyddare i form av sin man och hans familj. Detta är fortfarande en påtaglig verklighet och en kvinna utan manligt skydd är mycket utsatt. Hedersvåld och äktenskapsrelaterade mord är vanligt förekommande, inte minst i samband med att flickor vill röra sig friare utanför hemmet. Men de senaste decenniernas långsamma kvinnofrigörelse visar att det finns utrymme för kvinnor att förhandla om sin frihet. Och deras viktigaste förhandlingsmedel har visat sig vara ett lönekuvert från en textilfabrik.²⁷

23 Kabeer 2011

24 Scholte 2013

25 Hossain 2012

26 Hossain 2012

27 Hossain 2012

Vid sidan av de omfattande förändringarna för kvinnor som individer, kan man se stora framsteg även för kvinnor som kollektiv. Även om kvinnor ända sedan självständighetskampen innehaft betydelsefulla politiska positioner, har kvinnliga arbetare varit frånvarande i det offentliga samtalet. Genom den kvinnliga dominansen i textilindustrin är det naturligt att också fler kvinnor hörs och syns i till exempel textilarbetarnas fackförbund.²⁸

Den informella sektorn: en laglös skuggvärld

Textilindustrin är en bransch som dras med stora problem och många vittnar om dåliga arbetsvillkor, men det är en bransch som i relativt hög utsträckning tillhör den formella sektorn. I Bangladesh räknas 99 procent av dem som arbetar inom jordbruket till den informella sektorn. Det innebär att de inte har ett ordentligt anställningsavtal, inte omfattas av arbetsrätt, inte betalar någon inkomstskatt och inte får ta del av lagstadgade löneförmåner. Bland kvinnor är även hushållerskor en grupp som i princip uteslutande arbetar informellt.²⁹

Inom tillverkningsindustrin är cirka 30 procent formellt anställda. Det är svårt att hitta mer branschspecifika siffror än så och säga någonting definitivt om hur stor andel av dem som tillverkar textilprodukter för export

I Bangladesh räknas 99 procent av dem som arbetar inom jordbruket till den informella sektorn. Det innebär att de inte har ett ordentligt anställningsavtal, inte omfattas av arbetsrätt, inte betalar någon inkomstskatt och inte får ta del av lagstadgade löneförmåner

som är anställda inom den formella sektorn, och alltså påverkas av minimilöner och arbetslagstiftning och får de välfärdsförmåner de har rätt till. Där emot går det att konstatera att nästan alla icke-agrara arbetsplatser med fler än 50 anställda är formellt organiserade.³⁰ Detta innebär att merparten av alla kläder som går på export tillverkas i den formella sektorn, då de internationella uppköparna i första hand vänder sig till större tillverkare som har kapacitet att producera i stor skala.

Det är vanligt förekommande att de stora fabrikerne med exportuppdrag lämnar ut enklare göromål till underleverantörer som har betydligt sämre villkor än huvudfabrikerne. Det gör det svårt för den internationella uppköparen att ha kontroll över hela produktionsprocessen, vilket många också får utstå hård kritik för. Problemet som företagen står inför blev tydligt när al Jazeera i augusti visade ett dokumentärinslag om barnarbete i Bangladesh där mycket unga flickor

arbetade med kläder med amerikanska GAP:s märken på. GAP menar att de inte har någonting med den typen av arbetsförhållanden att göra, och har sedan inslaget visades kommit med allehanda mer eller mindre fantasifula förklaringar till hur deras kläder kan ha hamnat på fabriken.³¹

Svårigheten att kontrollera hela produktionskedjan uppfattas som ett stort problem inom branschen. Inga företag vill hamna i den situation GAP befinner sig i just nu, och många arbetar hårt med att öka transparensen och kontrollen över hela produktionskedjan. Det finns en generell tendens bland de stora uppköparna att verka för att så få underleverantörer som möjligt används, vilket också märks i statistiken. Ju större uppköpare, desto färre underleverantörer.

Att den formella sektorn växer är en nyckel till fortsatt utveckling i ett land som Bangladesh. Det spelar ingen roll hur många reformer som genomförs och hur mycket arbetsrättslagstiftning som klubbas igenom så länge en majoritet av arbetarna står utanför systemet. Och det effektivaste sättet att få in en större del av Bangladeshs kvinnor i systemet är en fortsatt växande textilindustri, även om delar av produktionen fortfarande sker under informella förhållanden.

28 Hossain 2012

29 Asia Development Bank 2010

30 Asia Development Bank 2012

31 Al-Arian 2013

Låga löner och tomma löften

Att textilindustrin medfört ett lyft för Bangladesh betyder dock inte att allt är problemfritt. Industrialiseringen har stora problem, men det finns också många vanföreställningar omkring dessa problem, vilket i nästa led gör att många av de förslag på förbättringar som förs fram, särskilt i vår del av världen, inte bygger på en korrekt bild av verkligheten.

Många fabriker tillåter inte facklig organisering, brandskyddet är under all kritik och arbetsförhållandena är generellt dåliga. Det är inte lätt att förhålla sig till att tusentals unga människor reser till Dhaka för att aktivt söka jobb i just de här fabriker. De gör bedömningen att det liv de lämnar bakom sig av en eller annan anledning är sämre än det liv som väntar i en fabrik med dåliga villkor. De har olika anledningar. En del flyr från patriarkala strukturer i familjerna. Andra lämnar jordbrukets tunga arbetsböda och osäkra inkomster bakom sig.

Är det rationella handlingar? Kanske. Eller också skulle de handla annorlunda om de visste mer om den tillvaro de har framför sig. Men det är långt ifrån självklart att deras situation skulle vara bättre om de blev kvar på landsbygden.

Den amerikanske nationalekonomen Benjamin Powell menar att även de sämsta fabriker, så kallade *sweatshops*, fyller en viktig funktion för

att ett land ska gå från fattigdom till rikedom. Enligt Powell är det missvisande att jämföra de löner som betalas i en sweatshop med löner i en mer formell fabrik eller med lagstadgade minimilöner. Den relevanta jämförelsen är i stället med medelinkomsterna i landet, då det ger en bild av var sweatshop-arbetarna egentligen ska placeras på en socioekonomisk skala. I Bangladesh visar hans jämförelse, baserad på löner i de fabriker som hängt ut i amerikanska medier som skräckexempel, att en arbetare som jobbar 50 timmar i veckan i en sweatshop tjänar strax över medellönen och den som arbetar 70 timmar i veckan tjänar 150 procent av medellönen.³² När man talar om dessa arbetare som de fattigaste av de fattiga har man alltså direkt fel: inkomstmässigt befinner de sig en bra bit från samhällets botten. Deras jobb är inte bra. Men det är ett första steg från en ännu sämre tillvaro.

Den faktiska lönebildningen förbises helt av de i första hand fackliga biståndsorganisationer som driver kravet på så kallad levnadslön. Minimilönen är inte hög nog, menar de, och de internationella uppköparna bör skriva in i sina uppförandekoder att de i stället ska betala löner som täcker arbetarnas egentliga kostnader. Fackföreningarnas beräkningar utgår från hur mycket det kostar att försörja en familj, upprätthålla en dräglig levnadsstandard och

³² Powell 2008

När man talar om dessa arbetare som de fattigaste av de fattiga har man alltså direkt fel: inkomstmässigt befinner de sig en bra bit från samhällets botten. Deras jobb är inte bra. Men det är ett första steg från en ännu sämre tillvaro

lägga undan lite pengar. Enligt fackens beräkningar är en dräglig levnadslön ungefär tre gånger så hög som dagens minimilön.

Dessa beräkningar är tämligen diffusa – textilarbetarna har det bevisligen redan bättre än det stora flertalet och man kan fråga sig om den levnadsnivå man förespråkar verkligen är realistisk utifrån de lokala förutsättningarna. Vill man undvika fler katastrofer i stil med Rana Plaza, borde fokus för övrigt ligga på ökad säkerhet, bättre byggnader och rigorösare kontroller. Även detta kostar pengar, och står i kontrast till omfattande löneökningar. Om utländska uppköpare kräver alltför höga löneökningar i fabriker finns det en stor risk att det sker på bekostnad av säkerheten. Att, som många europeiska företag redan gör, verka för årliga revideringar av den lagstadgade minimilönen framstår ur det perspektivet som ett rimligare alternativ.

Det är också värt att fråga sig vem levnadslönen är tänkt att skydda.

Det stora flertalet av landets fattigaste, och framför allt en större andel kvinnor än män, arbetar inom den

Med tanke på att många hållbarhetsprogram redan i dag – med visst fog – anklagas för att i första hand vara PR-dokument är det av största vikt att man inte skyndar fram tomma löften för att tillfredsställa politiska kampanjorganisationer

informella sektorn och berörs över huvud taget inte av dessa åtgärder. Vill man visa solidaritet med dem är levnadslön ett rent destruktivt förslag, då det sannolikt skulle cementera deras tillvaro i den informella sektorn. Om förslaget däremot syftar till att skydda de arbetare som är organiserade fackligt, vilket i dag är ungefär 4 procent, företrädesvis manliga arbetare på mellannivå,³³ är förslaget utmärkt. Men då har man tagit ett långt steg bort från solidariteten med de fattigaste av de fattiga.

Levnadslön har också visat sig tvinga företag att inta en hycklande position. Det är lätt att hitta exempel på europeiska företag som anammat detta i sina uppförandekoder, men svårt att hitta något som lyckats implementera det i sin verksamhet. Med tanke på att många hållbarhetsprogram redan i dag – med visst fog – anklagas för att i första hand vara PR-dokument är det av största vikt att man tar detta på allvar och inte skyn-

dar fram tomma löften för att tillfredsställa politiska kampanjorganisationer. För att en uppförandekod ska tjäna någonting till bör den vara realistiskt genomförbar och korrelera med den faktiska verksamheten.

Barnarbete: den brutala verkligheten

– Vi tycker att det är rimligt att ett barn som har börjat skolan vid fem års ålder, och gått de obligatoriska fem-sex åren i skolan, får en chans att börja jobba. Vad ska det annars göra i ett fattigt land?

– Ska inte en tolvåring gå i skolan?

– Jo, om skolsystemet är så väl utbyggt. Men verkligheten ser ofta inte ut så i stora delar av världen.

Birgitta Ling, Rädde barnen, intervjuad i Aftonbladet 25/8 1998

Ännu känsligare än dåliga arbetsförhållanden och låga löner blir det när det framkommer att barn på ett eller annat sätt är involverade i produktionen. Barnarbete är också ett av de vanligaste ämnena i uppförandekoderna för svenska företag med produktion i låglöneländer och har varit anledning till en lång rad bojkotter.

Men det finns problem med att avfärda allt barnarbete som lika dåligt.

Den internationella fackliga organisationen ILO konstaterar att barnarbete som inte påverkar barns per-

sonliga utveckling och hälsa och inte inkräktar på deras skolgång generellt är positivt. Det hjälper inte bara barnen att bidra till familjens försörjning, utan får också barnen att utvecklas och förbereda sig för att bli välfungerande samhällsmedborgare.³⁴ Inte heller FN:s barnkonvention avfärdat kategoriskt allt barnarbete.³⁵

Resonemanget går igen i svenska Birgitta Lings debattbok *What Works for the Working Children* som gavs ut av UNICEF och Rädde barnen 1998. Ling menar att man alltid ska utgå från barnens bästa och konstaterar också att bojkotter av kläder tillverkade av barn – någonting som spontant känns moraliskt rätt för de allra flesta av oss som aldrig behövt stifta bekantskap med barnarbete – är ett trubbigt verktyg som inte kan skilja mellan ”bra” och ”dåligt” barnarbete.

Ett exempel på hur välmenande åtgärder kan få oönskade konsekvenser kan hämtas från USA. När *Child Labor Deterrence Act*, vars syfte var att motarbeta barnarbete i verksamheter som exporterar till USA, antogs i början på 1990-talet tvingades som en direkt följd av lagen 50 000 barn och ungdomar i Bangladesh att ge upp sina fabriksjobb. Det kan framstå som en stor seger. Men välgörenhetsorganisationer har konstaterat att många av de 50 000 barnen gick raka vägen från symaskinen till tiggeri,

33 Mujeri 2008

34 ilo.org

35 unicef.se

sämre fabriksmiljöer eller – i värsta fall – prostitution.³⁶ De amerikanska politikerna som arbetade fram lagen trodde gissningsvis att alternativet för de arbetande barnen var att gå i skolan. Verkligheten visade sig vara en annan. Med facit i hand kan man konstatera att försiktigare åtgärder hade kunnat ge samma positiva effekt utan att driva barnen till bordeller.³⁷

I ett land där mer än fem års skolgång för det stora flertalet är att betrakta som en lyx, finns det onekligen en logik i att en tolvåring som är klar med sin skolgång förväntas bidra till familjeförsörjningen. Säger man nej till arbetande tonåringar i den formella

Säger man nej till arbetande tonåringar i den formella sektorn, betyder det inte nödvändigtvis att man säger ja till längre skolgång och en längre och lyckligare barndom

sektorn, betyder det inte nödvändigtvis att man säger ja till längre skolgång och en längre och lyckligare barndom. Mer troligt är att man driver in unga människor i en än tuffare tillvaro. I en tid av företagsetisk likriktning vore det uppriskande om ett företag vågade stå upp för detta, men i gengäld också

36 Bellamy 1997
37 Powell 2008

erbjud de yngsta medarbetarna utbildning, generösa arbetstider och en väg framåt i livet.

Fabriksägare, uppköpare och opinionsbildning

Bangladeshs fabriksägare är en mycket stark lobbygrupp som är välrepresenterad i parlamentet. Ungefär hälften av landets parlamentariker lär ha någon form av personlig koppling till textilindustrin, antingen genom ägande eller familjeband. Om det är någon grupp som verkligen skulle kunna påverka politiken är det de. Och det gör de, men oftast i helt fel riktning. Fabriksägarna tenderar att motarbeta alla reformer som är tänkta att gynna textilarbetarna.³⁸

Det internationella näringslivet i allmänhet och europeiska företag i synnerhet har däremot lobbade för många reformer som gynnat fabriksarbetarna, men bedriver också omfattande sociala program på och utanför fabriker.

Det mest lyckade exemplet där utländska företags opinionsbildning fått effekt är den fördubbling av minimilönerna som genomfördes 2010. Många europeiska företag arbetade intensivt för att regeringen skulle genomföra denna. Detta lobbyarbete anses ha varit avgörande för att fördubblingen skulle komma till stånd. Efter detta genombrott har de internationella uppköparna fortsatt att verka för ökade minimilöner.

38 Butler 2013

Företag som försöker förmå regeringar att höja minimilönerna får ofta kritik för att de inte föregår med gott exempel och höjer löner i sina fabriker i stället för att verka för politisk förändring. Men i och med att ytterst få av de utländska uppköparna har egna fabriker i Bangladesh utan i stället köper sina textilvaror från lokala producenter är det inte fullt så enkelt.

Magnus Henrekson, forskare vid Institutet för Näringslivsforskning, har konstaterat att om ett företag höjer löner ensidigt för "några få utvalda" så stjälper det mer än det hjälper. "Man måste respektera ett lands lönestruktur, annars bidrar man till att skapa korruption och konflikter. Däremot är det viktigt att gå före vad gäller arbetsmiljö och förhållanden i övrigt. [...] När exempelvis svenska myndigheter i utlandet betalar sina lokala arbetstagare betydligt högre löner än vad motsvarande jobb på andra ställen ger så har det lett till demoralisering och osämja."³⁹

Ett annat exempel där företagens lobbyarbete verkligen har gjort skillnad är den överenskommelse för ökad brand- och byggnads säkerhet som antogs strax efter Rana Plaza-katastrofen. Överenskommelsen är framtagen av en grupp internationella fackföreningsorganisationer och har skrivits på av 40 av de största europeiska uppköparna, bland dem många svenska företag. Överenskommelsen

39 Olin 2013

ses allmänt som ett stort framsteg som kan hjälpa branschen att komma till rätta med de problem som lett till den senaste tidens stora olyckor.

De stora amerikanska uppköparna hade vissa förbehåll mot överenskommelsens utformning och tillkomst, och tog i stället fram ett eget förslag till brand- och byggnadssäkerhetsöverenskommelse som på de flesta punkter är lika långtgående som den fackliga/europeiska.

Utanför dessa överenskommelser står en del små uppköpare – de vars namn är okända för den vanlige konsumenten och som inte fruktar några repressalier på hemmamarknaden – och samtliga företag från Bangladesh, Indien, Kina och Mellanöstern.

Just byggnadssäkerhet är ett område där textilindustrin fått omfattande kritik och vidtagit stora åtgärder, trots att den knappast kan hållas ensam ansvarig för bristerna. Dålig infrastruktur är ett generellt problem i Bangladesh och beror framför allt på genomkorruppta politiska strukturer. Husras och bränder sker inte bara i textilindustrin. Byggherrar mutar myndigheter att godkänna hus som egentligen inte håller måttet och skaffar fram tillstånd att bedriva fabriksverksamhet i byggnader avsedda för andra ändamål. Många tillverkare och uppköpare har efter de senaste katastroferna insett vidden av problemet och hörsammat önskemål om att genomföra egna byggnadstek-

Utanför dessa överenskommelser står en del små uppköpare – de vars namn är okända för den vanlige konsumenten och som inte fruktar några repressalier på hemmamarknaden – och samtliga företag från Bangladesh, Indien, Kina och Mellanöstern

niska genomgångar av fabrikerna de köper från.

Utöver lobbyarbete för politisk förändring, som ofta föregås av påtryckningar från fack- och konsumentorganisationer på hemmaplan, bedriver i princip alla västerländska företag som är verksamma i Bangladesh någon typ av CSR-program som till exempel kan syfta till ökad medvetenhet om politiska rättigheter, bättre villkor, ökad välfärd och en bättre miljö. CSR-programmen är naturligtvis bra och lovvärda, men de bör ses en bonus och inte som kompensation för en destruktiv kärnverksamhet. I Bangladesh är det kärnverksamheten som drivit utvecklingen framåt.

De europeiska och amerikanska företagens vilja att göra gott, som i mångt och mycket utgår från en rädsla att hängas ut som omoraliska och en vilja att skydda sina varumärken, tenderar också att sippra ned på lokal nivå genom krav på att de villkor som nämns i de egna uppförandekoderna ska gälla alla underleverantörer.

Bangladeshiska textilproducenter gör varje år stora investeringar för att möta kraven från europeiska och amerikanska uppköpare och – i förlängningen – konsumenter.⁴⁰

Vad händer om företagen lämnar Bangladesh?

”A couple of more of these incidents, and the foreign brands will run. Because they cannot afford the kind of brand image beating that they are taking right now.”

Nirmalaya Kumar, London Business School

I efterspelet till Rana Plaza-katastrofen har det väckts en ny opinion för lokalt producerade kläder. I Storbritannien kan man se en ökad efterfrågan på brittiskillverkade kläder.⁴¹ Även i Sverige finns en trend bland modeföretag att marknadsföra exklusiva produkter som är tillverkade i vårt närområde. I maj meddelade skjorttillverkaren Eton att de flyttar tillverkningen av sina mest exklusiva kläder till Borås.⁴² Den större delen av företagets övriga tillverkning sker i Rumänien. Och när Sveriges Radio Konflikt gjorde ett specialprogram om textilindustrin i Bangladesh (18 maj 2013)⁴³, ägnades nästan halva programtiden åt att utreda vad som skulle

40 Rahman 2004

41 Fashion United 4/6

42 Sveriges textil- och modeföretag,

43 Konflikt, 18/5

hända om klädtillverkningen flyttade hem till Borås igen. Med fokus just på hur mycket en skjorta skulle kosta, inte på vad som skulle hända för sömmerskan i Dhaka. Svaret från Eton är 3 000 kronor.

I dagsläget finns det inget land som har förmåga att ersätta Bangladesh som textilproducent. Kombinationen av hög kompetens, låga kostnader och stor kapacitet gör landet unikt på världsmarknaden.⁴⁴ Ett lika lågt löneläge kan hittas framför allt i Afrika, men där är kapaciteten att tillverka högkvalitativa kläder inte tillräckligt stor och kompetensen inte lika hög. Man kan inte bortse från det know-how som byggts upp under 30 år av snabb industrialisering. När västerländska företag rapporteras leta efter potentiella nya tillverkningsländer – och det gör de, inte minst i Afrika söder om Sahara – bör det ses som komplettering, inte ersättning, av tillverkningen i Bangladesh.

Men det finns en gräns för hur många skandaler ett företag kan hantera innan den ekonomiska nyttan av att verka i ett land uppvägs av skadan på varumärket som uppstår av den negativa publicitet som följer på en ny incident. I Uzbekistan är slavarbete ett reellt och återkommande problem inom bomullsindustrin. Upprepade skandaler kring detta har fått även företag som aktivt arbetar med etiska riktlinjer och gör vad de kan för att

garantera goda villkor att lämnat landet.⁴⁵ Upptäckten av uzbekisk bomull i ett företags kläder har blivit nog för att medier och konsumenter ska reagera, oavsett om det förekommit slavarbete eller inte.

Skulle Bangladesh drabbas av fler katastrofer i stil med Rana Plaza finns det en risk för att de utländska uppköparna börjar lämna landet av omsorg för sina anseenden, trots att det innebär ökade produktionskostnader. Disney har redan gjort det och Nike är på god väg att följa efter.⁴⁶

Trots att inga svenska företag hade tillverkning i Rana Plaza får de negativ publicitet av olyckan. Även de företag som betar sig exemplariskt drabbas när olyckan väl är framme. Det ligger med andra ord i allas intresse att de brister som uppdragats de senaste åren – dåligt brandskydd, undermåliga och överutnyttjade fabriksbyggnader etc – åtgärdas snarast möjligt, och det märks på näringslivets angelägenhet att snabbt åstadkomma förbättringar.

Om de västerländska textilföretagen trots allt lämnar Bangladesh skulle landet få se en stigande arbetslöshet med alla negativa konsekvenser som följer på det. Den exportdrivna tillväxten skulle snabbt tappa fart, och den jobberade fattigdomsutrotning som Världsbanken och McKinsey prognoserat skulle aldrig ha en chans att bli verklighet.

Det finns en gräns för hur många skandaler ett företag kan hantera innan den ekonomiska nyttan av att verka i ett land uppvägs av skadan på varumärket som uppstår av den negativa publicitet som följer på en ny incident

På längre sikt finns det dock skäl att tro att Bangladesh och dess textilindustri skulle kunna hämta sig från en sådan kris. Det tycks nämligen stå andra aktörer och knacka på dörren. Aktörer som knappast skulle erbjuda ett bättre alternativ.

En mindre del av textilproduktionen i Bangladesh sker i särskilda ekonomiska frizoner där företagen som verkar har gynnsammare skatte- och tullregler och heller inte behöver följa gällande arbetsrätt. Det gör att de allra flesta västerländska företag avstår från denna produktion trots att den är ekonomiskt gynnsam. Rätten att organisera sig fackligt anses för viktig för att kompromissa bort. Det betyder ingalunda att de ekonomiska frizonerna inte utnyttjas.

Kinesiska, indiska och andra asiatiska företag som inte har samma tryck från sina konsumenter att producera etiskt står i kö för att etablera sig i de ekonomiska frizonerna. Skulle det ske ett storskaligt tillbakadragande från Bangladesh är det rimligt att anta att de asiatiska företagen skulle vädra

44 McKinsey 2013

45 Preuss 2013

46 Powell 2008

morgonluft. Att framför allt kinesiska företag visar framfötterna och letar efter ännu lägre lönekostnader än de har på sin hemmamarknad märks även i Afrika. Där kritiserar de kinesiska företagen för att exploatera snarare än berika det lokala näringslivet.⁴⁷ Det är också anmärkningsvärt att det är europeiska, amerikanska och ett och annat japanskt bolag som driver på för starkare rättigheter, medan de asiatiska tigande utnyttjar situationen till fullo.

Några råd till konsumenten

Det finns många teorier om hur man bör agera som konsument för att handla så etiskt som möjligt. Mot bakgrund av den utveckling som beskrivits ovan, kan man dra några slutsatser om vad man ska göra om man vill bidra så mycket som möjligt till att utrota den globala fattigdomen.

• Köp kläder producerade i låglöneländer

Att textilindustrin fortsätter växa är absolut avgörande för att länder som Bangladesh ska kunna resa sig ur den extrema fattigdomen och inom kort utvecklas till medelinkomstländer. Därför är det viktigt att västerländska klädföretag fortsätter att tillverka sina kläder i dessa länder och att vi konsumenter känner att vi kan handla kläderna med gott samvete. Genom att handla kläder märkta med "Made in

Att den ena tröjan kostar tio gånger mer än den andra i butiken betyder inte att sömmerskan fått tio gånger så bra betalt

Bangladesh" kan vi bidra till att utrota den extrema fattigdomen och hjälpa till att skapa 15 miljoner nya jobb de kommande 20 åren.

• Köp billiga kläder

I klädfabrikerna i Dhaka sys T-shirts till lågpriskedjor och dyra märkesbutiker sida vid sida till samma timlön. Att den ena tröjan kostar tio gånger mer än den andra i butiken betyder inte att sömmerskan fått tio gånger så bra betalt. Den som vill se en så stor andel av sina pengar som möjligt nå fabriksgolven i Bangladesh bör alltså hellre köpa tio T-shirts för 59 kronor styck än en för 599. Den enskilda sömmerskans lön blir inte högre, men det totala bidraget till landets fortsatta utveckling är tiofaldigt.

• Köp kläder från de stora kedjorna

Ju större ett företag är, desto tacksammare måltavla är det för kritik och desto lyhördare blir det för konsumenternas önskemål. Det är inte för inte som de stora europeiska kedjorna går i bräschen för högre löner och ökad säkerhet. När giganterna på marknaden bestämmer sig för att agera, följer ofta de mindre aktörerna i deras fotspår. En liten uppköpare har inte samma makt

att påverka arbetsförhållandena som en stor, och även om konsumtionskritiska grupper hävdar motsatsen är europeiska företag bäst i världen på att kräva bättre villkor för sina arbetare.

• Ställ krav – men var inte dogmatisk

Läs på, fråga och ställ krav på hur dina kläder produceras. Som konsumenter har vi makt att påverka produktionsprocessen, och genom att göra klädproducenterna medvetna om det kan vi göra stor skillnad. Men se till att vara pragmatisk i kritiken. En för dogmatisk inställning till en fråga som låga löner tenderar att slå fel och missgynna de grupper som är mest utsatta, hur behjärtansvärt syftet än är. Det sämsta som kan hända för Dhakas sömmerskor är en internationell bojkott av deras levebröd.

⁴⁷ Alestig 2013

REFERENSER

- Al-Arian, Laila, *Statements from Gap and Walmart for the Made in Bangladesh Episode*, Al Jazeera, 20 augusti 2013,
- Alestig, Peter, Afrika Nästa för svensk klädproduktion, *Svenska Dagbladet*, 26 juli 2013
- Asia Development Bank, *The Informal Sector and Informal Employment in Bangladesh*, Manila 2010
- BASUG, \$ 14.2 billion Remittance inflow to Bangladesh Bangladesh and Asian Diasporah in the Netherlands, Januari 2013
- Bellamy, Carol, *The State of the World's Children 1997*, UNICEF/Oxford University Press, Oxford 1997
- Butler, Sarah, Retailers urged to take Bangladesh safety deal further, *The Guardian*, 28 juli 2013
- Carlson, Bo Kage, *Sydasiens – sju länder i en värld för sig*, Elander Gotab, Stockholm 2001
- CIA, *The World Fact Book: Bangladesh*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- Evans, Margaret, In Bangladesh's garment trade empowerment comes at \$20 a week 2013, *CBC* 18 juni 2013
- Fashion United, *Demand for Made in Britain clothing soars*, 4 juni 2013
- Hossain, Naomi, *Women's Empowerment revisited: From individual to collective power among the export sector workers of Bangladesh*, Institute of Development Studies, Brighton, 2012
- International Labour Organization, *What is child labour*, <http://www.ilo.org/>
- Islam, Mazedul, Khan, Adnan Maroof och Islam, Monirul, Textile Industries in Bangladesh and Challenges of Growth, *Research Journal of Engineering Sciences vol. 2 (2013)* s. 31-37
- Kabeer, Naila, Mahmoud, Simeen och Tasneem, Sakiba, *Does Paid Work Provide a Pathway to women's Empowerment? Empirical Findings from Bangladesh*, Institute of Development Studies, Brighton 2011
- McKinsey&Company, *Bangladesh's Ready Made Garments Landscape: The Challenge of Growth*, 2011
- Mottaleb, Khondoker Abdul och Sonobe, Tetsushi, *An Inquiry into the Rapid Growth of the Garment Industry in Bangladesh*, National Graduate Institute for Policy Studies, Tokyo 2011
- Mujeri, Mustafa K, *Employment Promoting Growth in Bangladesh: Monetary and Financial Sector Issues 2008*, Bangladesh Bank Policy Analysis Unit, Dhaka 2008
- Nasir, ABM, The Myth of the "International Basket Case", *Bangladesh Watchdog* 3 oktober 2010: <http://bangladeshwatchdog.blogspot.se>
- OECD, *Development aid at a glance, Statistics by Region: 4. Asia*, 2013
- Olin, Mats, *Kalla Fakta fel ute om Kambodja*, Timbro Medieinstitut, 7 november 2012, timbro.se/timbro-medicinstitut/
- Powell, Benjamin, *In Defence of 'Sweatshops'*, Library of Economics and Liberty, 2 juni 2008, www.econlib.org
- Preuss, Simone, Fact or fiction: Responsible Sourcing in Bangladesh, *Fashion United*, 25 juni 2013
- Rahman, Shahidur, Global Shift: Bangladesh Garment Industry in perspective, *Asian Affairs vol. 26, no. 1*, 2004
- Rashid, Mohammed Ali, *Rise of Ready Made Garments Industry in Bangladesh: Entrepreneurial ingenuity or public policy*, Världsbanken, Dhaka 2006
- Scholte, Marianne, An Awkward Truth: Bangladesh Factories a Way Up for Women 2013, *Der Spiegel*, 10 juli 2013
- Sen, Binayak och Hulme, David, *Chronic Poverty in Bangladesh: Tales of Ascent, Descent, Marginality and Persistence*, Bangladesh Institute of Development Studies (BIDS), Dhaka, 2004
- Sveriges textil- och modeföretag, *Eton syr skjortor i Sverige igen*, My Newsdesk, 3 maj 2013
- Swedwatch, *A lost Revolution? Empowered but trapped in poverty. Women in the Garment Sector want more*, Stockholm 2012
- UNICEF, *Barnkonventionen*, <http://unicef.se/barnkonventionen>
- USA:s Kongressbibliotek. Library of Congress Country Studies, Bangladesh, <http://lcweb2.loc.gov>
- Världsbanken, *Bangladesh Development Update*, April 2013
- Zhang, Xiabo et al. *Rising Wages in Bangladesh*, International Food Policy Research Institute, 2013

FÖRFATTAREN:

Henrik Sundbom är chefredaktör för Frivärld Magasin och projektledare för Frivärlds programområde Näringsliv och utveckling. Han har ett särskilt intresse för Sydasiens och stor erfarenhet från regionen.

© Författaren och Frivärld 2013. Att kopiera rapporten är inte tillåtet utan tillstånd från Frivärld.